

مفاهیم و شیوه‌های اجرای عدالت ترمیمی، در لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان

بهزاد احمدی ندوشن

وکیل پایه یک دادگستری و دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی
دانشگاه شهید بهشتی

Behzad_a_n@yahoo.com

چکیده

«عدالت ترمیمی» که در ربع قرن آخر قرن بیستم، به عنوان بدل یا مکمل الگوهای کلاسیک عدالت کیفری پیشنهاد گردیده است، به جای تمرکز بر بزه که شاخص «عدالت سزادهنده» است و یا بزهکار که «عدالت بازپرورانه» به آن نظر دارد، اساسی‌ترین رسالت خود را ترمیم ضرر و زیان بزه‌دیده و نیز جامعه به عنوان متأثر از جرم می‌داند. مقاله حاضر در ابتدا کلیاتی از عدالت ترمیمی را به دست می‌دهد و پس از آن در پی پاسخ به این سوال است که مفاهیم و شیوه‌های اجرای این مدل از عدالت تا چه حد در لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان مورد توجه قرار گرفته است؟

مقدمه

در پی مطرح گردیدن انتقادات و ایرادهائی نسبت به مدل‌های کلاسیک یا سستی عدالت کیفری شامل «عدالت سزادهنده» که ناظر به جرم است و «عدالت بازپرورانه» که ناظر به بزهکار است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۲، ص ۳)، در دهه‌های اخیر الگوی نوینی با عنوان «عدالت ترمیمی» پیشنهاد گردیده است. این مقاله در بدو امر پیشینه و تعاریفی از «عدالت ترمیمی» را مطرح و سپس به اصول، مفاهیم و شیوه‌های آن اشاره نموده و در انتها به بررسی این مفاهیم و شیوه‌ها در لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان پرداخته است.

۱. تعاریف، مفاهیم و شیوه‌های اجرای عدالت ترمیمی

۱-۱. پیشینه عدالت ترمیمی

عدالت ترمیمی در عین حال که الگویی جدید از عدالت است، مدلی اصیل و ریشه‌دار از عدالت در امور کیفری نیز هست. (غلامی، ۱۳۸۳، ص ۷۱۴) تا آنجا که به نظر برخی نویسندگان، اساساً شکل جدیدی از عدالت نیست بلکه نوعی احیای عدالت دوران کهن است.

واژه‌های کلیدی: عدالت ترمیمی، مشارکت، پاسخ‌گوئی،
ضرر و زیان، لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان

در دوران ماقبل مدرنیته جرم، اختلافی میان بزه‌کار و بزه‌دیده بود که در زمان اخیر دولت‌ها این اختلاف را از آنان غصب نمودند. نویسندگانی مانند برایت ویت بر این عقیده‌اند که عدالت ترمیمی الگوی غالب اجرای عدالت در امور کیفری، در بیشترین زمان‌های حیات بشری بوده است. بدین سان، این مدل نوعی بازگشت به عدالت کهن است (غلامی، ۱۳۸۳، ص ۸ و ۹).

۱-۲. تعاریف عدالت ترمیمی

تعاریف مختلفی از نویسندگان مختلف در خصوص عدالت ترمیمی به دست داده شده است. به نظر هواردرزهر که وی را پدر بزرگ عدالت ترمیمی خوانده‌اند: «عدالت ترمیمی فرایندی است برای درگیر نمودن - تا آنجا که امکان‌پذیر است - کسانی که دارای سهمی در یک جرم خاص هستند تا به طریق جمعی نسبت به تعیین و توجه به صدمات و زیان‌ها، نیازها و تعهدات جهت التیام و بهبود بخشیدن و راست گردانیدن امور به اندازه‌ای که امکان‌پذیر است اقدام نمایند.» (زهر، هواردر، ۱۳۸۳، ص ۲۶)

به موجب تعریف تونی مارشال، نویسنده و جرم‌شناس انگلیسی، که یکی از تعاریف پذیرفته شده برای عدالت ترمیمی است: «عدالت ترمیمی فرایندی است که در آن طرف‌هایی که در یک جرم خاص حق و سهم دارند دور هم جمع می‌شوند تا درباره نحوه برخورد و رفتار با عواقب جرم ارتكابی و استلزامات آن برای آینده به صورت جمعی تصمیم بگیرند.» (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۲، ص ۲۲)

دکتر مارتین رایت که از پیشگامان و نظریه‌پردازان عدالت ترمیمی و استاد مرکز جرم‌شناسی و تحقیقات حقوقی در دانشگاه شفیلد انگلستان و از اعضای فعال انجمن اروپایی میانجی‌گری کیفری و عدالت ترمیمی می‌باشد، عقیده دارد:

«عدالت ترمیمی عدالتی است که تلاش می‌کند بین منافع بزه‌دیده و جامعه و نیاز به بازپذیری اجتماعی بزه‌کار توازن و تعادل ایجاد نماید و می‌کوشد که ترمیم و بهبود وضعیت بزه‌دیده را تا حد امکان عملی ساخته و در این مسیر تمام اشخاصی را که به نحوی در حادثه مجرمانه نفعی دارند (مانند بزه‌دیده، بزه‌کار و وابستگان آنها و نمایندگان جامعه و مقامات عدالت کیفری) به مشارکت فعال و سازنده برای ایجاد چنین توازنی فرا

می‌خواند.» (عباسی، ۱۳۸۲، ص ۵۷).

۱-۳. اصول عدالت ترمیمی

به نظر برخی نویسندگان این اصول عبارتند از:

۱. جرم، تعدی و تجاوز نسبت به مردم و روابط میان فردی است.
۲. تعدی و تجاوز موجب تعهداتی است.
۳. اصلی‌ترین تعهد، اصلاح امور (درست کردن آنچه تخریب شده) می‌باشد (زهر، هواردر، ۱۳۸۳، ص ۳۹)

بدین‌سان، برابر اصل اول، جرم بدو تعدی و تجاوز به روابط میان انسان‌ها و سپس تعدی به قانون است و بنابراین در ضمانت اجرا نیز این ترتیب باید در نظر گرفته شود. اصل دوم زمینه مشارکت تمامی افرادی را که دارای حق، سهم و نفعی در یک جرم خاص هستند فراهم می‌نماید و اصل سوم نیز منافع بزه‌دیده را در اولویت قرار داده و اصلی‌ترین

«عدالت ترمیمی فرایندی است

که در آن طرف‌هایی که در یک جرم خاص حق و سهم دارند دور هم جمع می‌شوند تا درباره نحوه برخورد و رفتار با عواقب جرم ارتكابی و استلزامات آن برای آینده به صورت جمعی تصمیم بگیرند.»

وظیفه بزه‌کار را جبران آثار زیان‌بار ناشی از جرم خود می‌داند.

۱-۴. مفاهیم عدالت ترمیمی

برخی از محققان، سه مفهوم یا ستون اصلی عدالت ترمیمی را تمرکز بر ضرر و زیان، ایجاد تعهدات در اثر ارتكاب جرم (یا ایراد صدمه و زیان) و ترویج مشارکت و مداخله دانسته‌اند.

مفهوم اول، ناظر بر ترمیم ضرر و زیان بزه‌دیده اصلی و نیز جامعه به عنوان متأثر از جرم می‌باشد.

مفهوم دوم بر پاسخگویی و مسئولیت بزه‌کار و تشویق وی به درک و جبران ضرر و زیان وارده توسط او اشاره دارد و مفهوم سوم نیز به مشارکت و مداخله طرف‌های اصلی متأثر از جرم شامل بزه‌دیدگان، بزه‌کاران و اعضای جامعه محلی تأکید می‌ورزد (زهر، هواردر، ۱۳۸۳، ص ۴۶-۴۷).

۱-۵. شیوه‌های اجرای عدالت ترمیمی

نویسندگان عدالت ترمیمی، شیوه‌های متعددی را برای اجرای آن ذکر نموده‌اند، به قسمی که تا هفت شیوه میانجی‌گری میان بزه‌دیده - بزه‌کار، نشست یا کنفرانس^۱، حلقه‌ها یا محافل^۲، استرداد^۳، خدمات اجتماعی^۴، هیأت‌های ترمیمی جامعه محلی^۵، اظهارات بزه‌دیده درباره آثار جرم بر وی^۶ به منظور اجرای عدالت ترمیمی برشمرده شده است. لیکن چهار شیوه میانجی‌گری، حلقه‌ها یا محافل، نشست و هیأت‌های ترمیمی جامعه محلی به عنوان روش‌های شایع عنوان گردیده است (غلامی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۴).

۲. بررسی مفاهیم و شیوه‌های اجرای عدالت ترمیمی در لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان

۱-۲. مفاهیم

در موارد مختلفی از لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان‌ها برخی مفاهیم عدالت ترمیمی مورد توجه قرار گرفته است. ماده ۱ این لایحه اشعار می‌دارد:

«مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان که شامل دوره مراقبت، خدمات عمومی، جزای نقدی روزانه و محرومیت موقت از حقوق اجتماعی می‌باشد، با مشارکت مردم و نهادهای مدنی به شرح مواد این قانون اعمال می‌گردد.»

همانگونه که در گفتار چهارم از بخش اول مورد مطالعه قرار گرفت، از جمله مفاهیم یا ستون‌های اصلی عدالت ترمیمی، ترویج مشارکت و مداخله طرف‌های اصلی متأثر از جرم شامل بزه‌دیدگان، بزه‌کاران و اعضای جامعه محلی می‌باشد.

بدین‌سان می‌توان قسمت اخیر ماده یاد شده را ناظر بر این مفهوم از عدالت ترمیمی دانست و این در صورتی است که با تصویب آیین‌نامه متناسب موضوع ماده ۲۴ لایحه که در صفحات آتی نیز به آن پرداخته خواهد شد، زمینه استفاده حداکثری از این پتانسیل عظیم مشارکت مردم و نهادهای مدنی، فراهم نمود. برابر تبصره ماده ۱ لایحه:

«مجازات‌های یاد شده، با ملاحظه نوع و خصوصیات جرم ارتكابی، شخصیت و پیشینه کیفری مجرم، دفعات ارتكاب جرم، وضعیت بزه‌دیده، آثار ناشی از ارتكاب جرم و سایر اوضاع و احوال و جهات مخففه تعیین می‌شود.»

در راستای این اصول و روش‌هاست. در این صورت، زمینه اجرای برخی برنامه‌های ترمیمی در حقوق ایران به نحو نسبتاً مطلوبی فراهم خواهد گردید.

منابع و ماخذ

پرادل، ژان، تاریخ اندیشه‌های کیفری، ترجمه‌ی دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، پاییز ۱۳۸۱.

زهر، هوارد، کتاب کوچک عدالت ترمیمی، ترجمه‌ی دکتر حسین غلامی، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۳.

عباسی، مصطفی، افق‌های نوین عدالت ترمیمی در میانجی‌گری کیفری، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشور، ۱۳۸۲.

غلامی، حسین، عدالت ترمیمی، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، زمستان ۱۳۸۵.

همو، عدالت ترمیمی، علوم جنایی (نکو) داشت نامه استاد دکتر محمد آشوری، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، پاییز ۱۳۸۳.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین، از عدالت کیفری «کلاسیک» تا عدالت «ترمیمی»، مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۰ و ۱۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۱.

پی‌نوشت‌ها

- 1- victim-offender-mediation
- 2- conferencing
- 3- circles
- 4- restitution
- 5- community service
- 6- community restorative boards
- 7- victim impact statements

مطابق ماده ۱۹ لایحه:

«خدمات عمومی موضوع این قانون، خدماتی است که محکوم‌علیه بدون دریافت دستمزد به حکم دادگاه به نفع جامعه انجام می‌دهد. دادگاه با توجه به نوع جرم، سن، جنس، توانایی جسمانی، روانی و شغل و مهارت وی، به انجام خدمات عمومی حکم می‌دهد.»

مواد دیگر این فصل (ماده ۲۰ تا ۳۲) به مدت، چگونگی انجام، تعلیق و تبدیل و ضمانت اجرای خودداری از انجام اینگونه خدمات پرداخته است.

مفاد این فصل را می‌توان در راستای خدمات اجتماعی به مثابه یکی از شیوه‌های اجرای عدالت ترمیمی دانست.

بدیهی است تصویب آیین‌نامه‌های متناسب موضوع ماده ۲۴ لایحه که برابر آن:

«انواع خدمات عمومی، فهرست دستگاه‌های اجرایی و نهادها، موسسات عمومی غیردولتی پذیرنده محکومان به انجام خدمات عمومی، همکاری آنان با قاضی اجرای مجازات‌های اجتماعی جایگزین، کیفیت خدمات عمومی، چگونگی نظارت بر آن، مطابق آیین‌نامه‌ای است که بنا به پیشنهاد رئیس قوه قضاییه به تصویب هیات وزیران می‌رسد.»

می‌تواند فتح بابی در راستای اجرای این شیوه در ایران باشد.

نتیجه‌گیری

عدالت ترمیمی پیش و بیش از هر امر دیگر، جرم را اختلافی میان بزه‌کار و بزه‌دیده می‌داند و به نوعی احیای عدالت دوران کهن است. این الگو از عدالت تلاش دارد حق غصب شده طرف‌های اصلی متأثر از جرم و به ویژه بزه‌دیده که ممکن است با مراجعه به دستگاه عدالت کیفری مجدداً مظلوم واقع گردد را استیفا نماید، به قسمی که تمرکز خود را بر ترمیم ضرر و زیان وی و نیز جامعه به عنوان متأثر از جرم قرار داده و پاسخگویی بزه‌کار و درک و جبران ضرر و زیان وارده توسط وی و نیز مشارکت و مداخله همه دارندگان حق، سهم و نفعی در ارتکاب جرم را خواستار است. با تصویب لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان به شکل موجود، برخی از مفاهیم و شیوه‌های اجرای عدالت ترمیمی در حقوق کیفری ایران وارد خواهد شد. لیکن آنچه مکمل این امر است، تهیه آیین‌نامه‌های مناسب موضوع تبصره ۲ ماده ۱۷ و ماده ۲۴ لایحه یاد شده

ملاحظه می‌گردد در این تبصره به آثار ناشی از ارتکاب جرم اشاره گردیده که به نوعی تداعی‌گر دو مفهوم «تمرکز بر ضرر و زیان» و «ایجاد تعهدات در اثر ارتکاب جرم» می‌باشد.

لیکن آنچه بیش از سایر مواد از منظر عدالت ترمیمی واجد اهمیت است، ماده ۱۱ لایحه می‌باشد.

به موجب ماده مذکور:

«در جرم‌های عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها تا شش ماه حبس و نیز در جرم‌های غیرعمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها تا دو سال حبس است و جرایم مذکور واجد جنبه عمومی نیز می‌باشد، در صورتی که متهم یا محکوم‌علیه خسارت‌های وارده به بزه‌دیده را جبران کرده یا موجبات گذشت بزه‌دیده - اعم از شخص حقیقی یا حقوقی - را فراهم نماید، این امر موجبات تخفیف مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان از سوی قاضی صادرکننده حکم خواهد بود.»

در گفتار چهارم بخش اول اشاره گردید

ترمیم ضرر و زیان بزه‌دیده و پاسخگویی و مسئولیت بزه‌کار و تشویق او به درک و جبران ضرر و زیان وارده توسط وی دو مفهوم عدالت ترمیمی می‌باشند.

ترمیم ضرر و زیان بزه‌دیده و پاسخگویی و مسئولیت بزه‌کار و تشویق او به درک و جبران ضرر و زیان وارده توسط وی دو مفهوم عدالت ترمیمی می‌باشند. ماده فوق‌الاشعار نیز دقیقاً به جبران خسارت‌های وارده به بزه‌دیده و فراهم نمودن موجبات گذشت وی اشاره نموده که اولی ناظر بر مفهوم «ترمیم ضرر و زیان بزه‌دیده» و دیگری در راستای «پاسخگویی و مسئولیت بزه‌کار و تشویق وی به درک و جبران ضرر و زیان وارده توسط او» یعنی مفهوم دوم ذکر شده در بالا می‌باشد.

۲-۲. شیوه‌های اجرا

در لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان به هیچ یک از شیوه‌های غالب اجرای عدالت ترمیمی مذکور در گفتار پنجم بخش اول اشاره نگردیده است. لیکن فصل سوم لایحه، خدمات عمومی را به عنوان یکی از مجازات‌های اجتماعی ذکر نموده است.